

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ОСНОВИ МЕХАНІЗМУ ОСМИСЛЕНОГО ОПАНУВАННЯ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ

У статті наведено концептуальні основи осмисленого опанування іноземної мови та описана модель.

Ключові слова: модель, осмисленість, розуміння, інтенції, кодування.

В статтє представлены концептуальне основи осмысленного овладения иностранным языком, описана модель.

Ключевые слова: модель, осмысленность, понимание, интенции, кодирование.

Постановка проблеми. Основою орієнтації людини в оточуючому світі традиційно вважають: сприймання, відчуття, мислення, пам'ять, емоції, що допомагають людині отримувати враження ззовні та утримувати їх, оцінювати, комбінувати, осмислювати, забезпечувати пізнавальну діяльність сучасної людини.

Питання функціонування мови і мовлення в соціумі, в масовій комунікації, в інтернеті тощо, тісно пов'язані з вербальною здібністю людини, яка допомагає успішно виразити практично все, що сприймає, згадує, переживає, про що думає, мріє, що тісно пов'язане з основними когнітивними процесами людини – перцепцією, емоціями, мисленням, пам'яттю, а також з особистісними особливостями, поведінкою [5]. Звісно, психологічні процеси і стани відрізняються за своїми функціями, організацією, проявами, але всі вони вербалізуються, тому що мають одну загальну властивість: можуть бути зрозумілими, усвідомленими, осмисленими [2; 5].

Вербалізація, тісно пов'язана із людським фактором, оскільки передається від однієї людини до іншої. Це відбувається у побутовому спілкуванні, службових контактах, читанні книжок, газет, журналів та інших текстів, перегляді телевізійних передач тощо [4].

Мова набуває свого значення в людських вчинках паттерній взаємодії [5; 2], тому і проявляє форму поведінки людини, її характер, відношення до інших, в життєвих і соціальних позиціях. На сучасному етапі актуальною є необхідність систематичного дослідження механізму осмисленого опанування іноземної мови.

Метою статті є з'ясування концептуальних основ механізму осмисленого опанування іноземної мови студентами ВНЗ.

Основною властивістю мови є її системна організація, адже мова – це система знаків. В основі організації цієї системи покладений єдиний принцип: кожний знак має унікальний набір диференційних ознак, які відрізняють його від іншого знаку даної мови, прихований від безпосереднього спостереження та проявляється лише в мовленні [4; 5], який опосередковується вираженням смислу, зберігає сутність людини, якою б мовою вона не спілкувалась (В.П.Зінченко, Т.М.Ушакова). Зокрема, з певним спрощенням можна прийняти, значення засвоєного слова, що складається із сукупності ситуацій, які позначаються даним словом, а в мозку – репрезентативні структури, що відповідають певним впливам [2; 4].

Деякі шляхи формування іншомовного мовлення визначає М.І.Жинкін, наголошуючи, що воно є пізнавальним процесом, оскільки добір слів здійснюється за допомогою інтелектуальних операцій, припускаючи, що існує спеціальна зона, яка пов'язує блоки інтелекту і мови [1]. На його думку, щоб навчити дитину мові, треба вміти “оптимально говорити” з нею цією мовою. Відповідно, щоб навчити дорослого іноземної мови – треба говорити з ним на цій мові. Індивідуальні розходження у нюансах володіння іноземною мовою пояснюються різним мовним досвідом (зокрема, своєрідним словником і відтінком значень слів) та наявністю власного коду внутрішнього мовлення. Зауважимо, що кодування є системою репрезентації різнорідних думок, таких, як уявлення, перцепти, зображення, описи, реакції, епізоди, поняття, пропозиції і схеми. Провідну роль у внутрішньому мовленні виконують наочні уявлення і схеми, що попередньо були сформовані за допомогою словесного синтезу.

В контексті нашого дослідження необхідно звернути увагу на ще одну важливу функцію мовлення і мови в процесі пізнання і спілкування: за допомогою слова передається смисловий зміст (семантично орієнтована інформація). Сприймаючи мовлення чи формуючи його, людина орієнтується переважно на смисл: в кожній ситуації життя необхідно зрозуміти зміст почутого чи знайти такі слова і мовні форми, через які досягається прояв “внутрішнього замислу” того, хто говорить [2; 3].

Психологічний зміст мовлення і його осмислення лежать в підвалинах розуміння і у побудові мовлення та реалізуються в психіці людини через процеси та операції. Семантика може розглядатися в контексті “вербального механізму” [5], що з'ясовує

спосіб існування думки і розуміння; використання та добір слів під час висловлювання думки, фіксування значення слова. Це і обумовлює процес трансформації образу до поняття. При цьому кожний структурно-функціональний компонент процесу слід розглядати двобічно: з динамічного боку – перебіг та розгортання процесу та результативного боку – поява та наявність продукту. Отже, вирізнення груп предметів та явищ за істотними ознаками, спільними для цих груп, відбувається за рахунок **абстрагування**, для того щоб загальне виділити в одиничному предметі, відділити його. Абстрагування – це вирізнення окремих ознак, елементів і відділення їх від інших та самих об'єктів, що суттєво для виконання завдання, при якому ігноруються інші властивості, що не мають значення в даному контексті, але важливі в іншому.

Виникнення полісемії слів, наявність семантичних полів в різному об'ємі, їх пересікання, можливість розуміти підтекст – це **класифікація**. Класифікація – це пошук істотних і спільних ознак, елементів, зв'язків для певної групи об'єктів, що створює основу для поділу об'єктів на групи, підгрупи, класи.

Для того, щоб отримати нові пізнавальні дані, піднятися на вищий рівень пізнання, необхідне **узагальнення**, що спостерігається при відсутності іконографічного зв'язку з реальними чуттєво сприймаючими об'єктами, що емоційно наповнений особистісним смислом та пов'язаний з індивідуальним досвідом людини. Дозволяє вільно оперувати ними за відсутності відповідника в реальному житті, що, в свою чергу, є основою для продукування нового знання яке не сприймається. На цьому етапі оволодіння іноземною мовою особистість оперує образом, який (згідно з психосемантикою Ч.Осгуда – називається коннотат та чуттєва тканина (у психології значення О.М Леонтєва). Явище узагальнення в різних його формах займає досить значне місце у вербальній діяльності людини.

Різницю в значенні слова можна пояснити **конкретизацією** образного компонента, бо понятійний зміст стабільний. Конкретизація – встановлення різниці схожих об'єктів та ідентифікація актуально відображаючого образу з одним із тих, що зберігається в пам'яті (водний простір – озеро).

Багатозначність поняття створює ілюзію єдності, за якої різні сторони значення поняття існують в деякому взаємопереплетенні. Для побудови єдиної системи знань необхідна **систематизація**. За допомогою систематизації всі факти різних сфер життя співвідносяться з традиційними уявленнями соціальної культури, що ототожнюють себе з можливими інтерпретаціями догматизованої традиційної істини.

Категоризація – це об'єднання схожих за певними ознаками (критеріями) об'єктів в групи (категорії), коли одним словом називається клас об'єктів, що дає можливість діяти з інформацією, спрогнозувати те, що не відбувалось. Внаслідок переходу від однієї категорії до іншої предмет, що вивчається, відтворюється теоретично в його зв'язках і відношеннях [4, с.95-96].

Мовлення як дія пов'язується з намірами, бажаннями, відношеннями людини. В дослідженнях Т.М.Ушакової відзначено інтенціональну основу, що розуміється як суб'єктивний намір людини, спонукання, яке характеризує той чи інший мовленевий акт і відображає суб'єктивну семантику людини, яка говорить [5].

В основі вербалізації, мовлення закладено ініціюючий імпульс, який за своїм психологічним змістом є формою бажання, інтенції сказати щось. Інтенціональність, вмотивованість мови має органічне підґрунтя у функціонуванні мозку людини [5].

Як підкреслює науковець, функції інтенціонального механізму є ширшими за “енергетичний поштовх” мовленевого процесу. Це пов'язано з тим, що набір різноякісних інтенцій значно менший кількості виразів, які використовуються у мові, відіграючи роль механізму, який класифікує і акумулює вербальний матеріал у відповідності з інтенціональною категорією.

Незважаючи на багатоманітність форм прояву інтенцій, що організовані за законами мови, слухачі могли досягнути їхню загальну спрямованість і з'ясувати у висловлюванні схвалення, засудження, загрозу тощо. Дослідження інтенціональних форм дозволяє зрозуміти словесне спонукання і впливи [5].

Зауважимо, що інтенціональна спрямованість суб'єкта, який говорить, є однією із важливих аспектів організації його психічної діяльності і практичних дій. Слово виступає в його дієвій силі. Інтенції є ієрархічно високим рівнем мовленевої системи, безпосередньо пов'язаної з особистістю людини, яка говорить, її прагненнями та життєдіяльністю.

На думку Т.М.Ушакової, в розвитку мови (а потім і в її функціонуванні) первинними є “внутрішні психологічні стани”, які мають інтенціональну спрямованість. Вони являють собою психологічний зміст свідомості (думку того, хто говорить) [5]. Здібність адекватно, тобто зрозуміло для оточуючих, виразити свої інтенції потребує відпрацювання відповідної мовної навички.

С. Ф. Жуйков виділяє три параметри: ступінь усвідомлення, форма абстракції, види узагальнення.

В.В.Давидов виділяє дії: виявлення загального способу розв'язування проблеми на основі *аналізу* загальних відносин у

матеріалі, що вивчається; *моделювання* загальних відношень навчального матеріалу й способи розв'язування навчальних проблем; *конкретизації* й збагачування окремих проявів загальних відношень і способів дій; *контролю* за ходом і результатом навчальної діяльності; *співвідношення* ходу та результату діяльності учня поставленого перед ним навчального завдання та проблеми, які впливають.

Аналіз розглянутих моделей, теоретичне осмислення різних підходів до закономірностей і особливостей оволодіння іноземною мовою, дає можливість запропонувати теоретичну модель механізму осмисленого опанування іноземної мови студентами ВНЗ.

Процес і результат опанування іноземною мовою є продуктом активної, творчої діяльності суб'єкта і, водночас, відображенням об'єктивної реальності [1; 2].

На наш погляд, успішне опанування іноземною мовою забезпечує психологічний механізм трансформації образності в понятійне оволодіння мовою, для якого характерним є усвідомлене оперування поняттями, які творчо, активно, цілеспрямовано відображують дійсність та передбачають синтез знань [3]. Оперування поняттями розглядається як головний критерій оволодіння іноземною мовою і основа об'єктивної характеристики суб'єкта пізнання.

Опанування іноземною мовою відбувається за допомогою сукупності мисленнєвих операцій у їх єдності, взаємозв'язку та взаємообумовленості. Це і обумовлює процес трансформації образу до поняття. При цьому, кожний структурно-функціональний компонент процесу слід розглядати двобічно: з динамічного боку – перебіг та розгортання процесу та результативного боку – поява та наявність продукту.

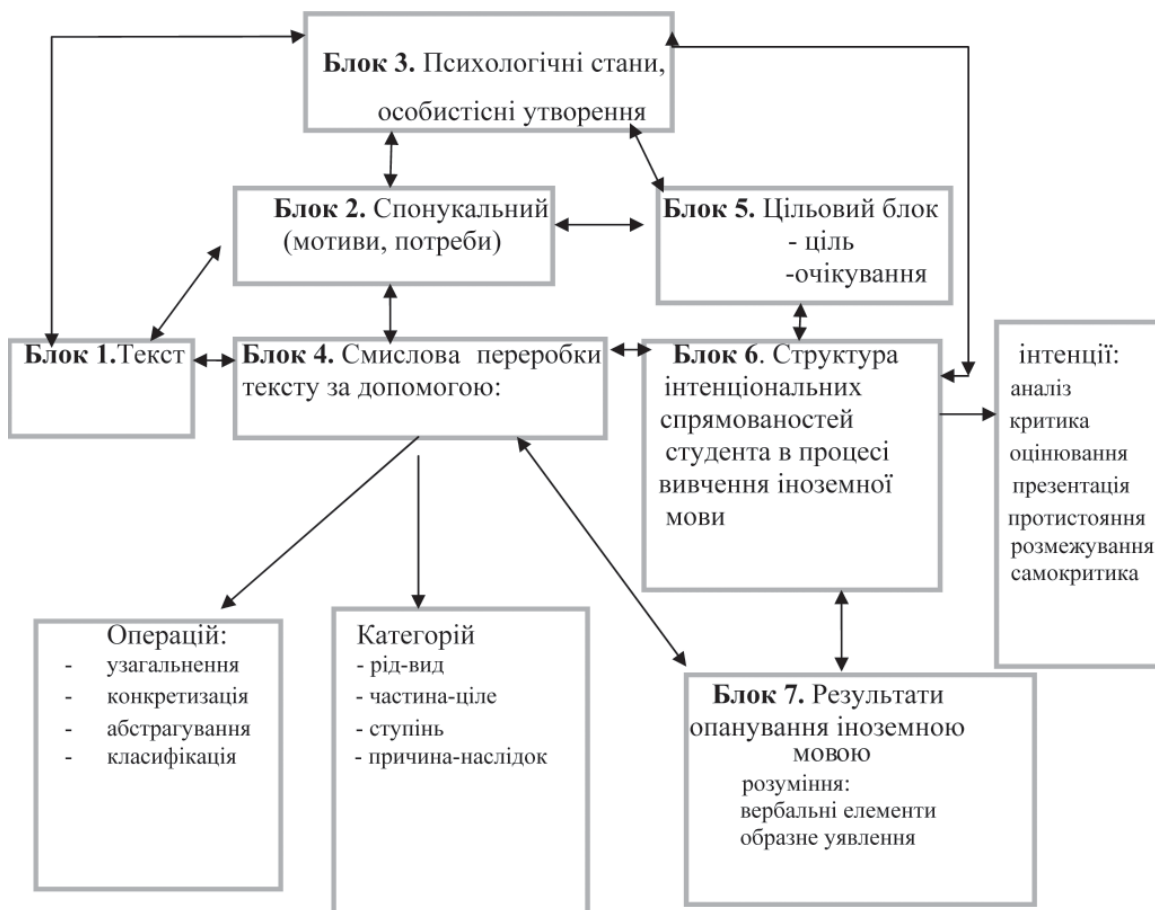
Розглянемо запропоновану нами модель механізму осмисленого опанування іноземної мови студентами ВНЗ (рис. 1).

Зауважимо, що при створенні цієї моделі не ставилось завдання розкрити характер процесів, які відбуваються. Вона виявляє загальний контур надзвичайно складних за своєю природою процесів, які реалізують мовленнєво-розумову діяльність.

Запропонована модель враховує те, що :

- інформаційна функція мови (яка проявляється в передачі знань) є дуже суттєвою в пізнавальних процесах сучасного суспільства;
- мова набуває свого значення в людських вчинках відповідно до того, як вона функціонує в паттернах взаємодії (комунікативний аспект мови і мовлення), як забезпечує взаємодію людей у спілкуванні;

Рис. 1. Концептуальна модель осмисленого оволодіння іноземною мовою студентами ВНЗ

- у мовній поведінці при використанні різних мов людина зберігає свою сутність; мовлення – це реалізація людини, її особистості, інтелекту, афективної сфери;
- в кожній ситуації життя (сприймаючи мовлення чи формуючи його) людина орієнтується переважно на смисл: їй необхідно зрозуміти зміст почутого чи знайти такі слова і мовні форми, через які можна донести свій “внутрішній замисел”;
- смисл може виражатися різними мовами: національною, художньою, поведінковою тощо;
- розглядаючи психологічний зміст мовлення і його осмислення, необхідно звертатися до процесів і операцій, які лежать в підвалинах розуміння і побудови мовлення та в зв’язку з нею, які реалізуються в психіці людини, яка говорить;
- суттєвим елементом психічного стану людини (який знаходить відображення в її мові) є інтенціональна спрямованість на вербалізацію об’єктів, які знаходяться у її свідомості; інтенціональність виражає специфіку мовлення як дії і пов’язує його з намірами, бажаннями, відношеннями людини;

- в основі вербалізації, мовлення закладено ініціюючий імпульс, який за своїм психологічним змістом є формою бажання, інтенції сказати щось; такого роду інтенціональність визначає вмотивованість мови;
- функції інтенціонального механізму є ширшими за “енергетичний поштовх” мовленнєвого процесу. Це пов’язано з тим, що набір різноякісних інтенцій значно менший кількості виразів, які використовуються у мові та інтенціональні спрямованості відіграють роль механізму, який класифікує і акумулює вербальний матеріал у відповідності з інтенціональною категорією;
- існує спеціальна зона, яка пов’язує блоки інтелекту і мови; щоб навчити дорослого іноземної мови, потрібно говорити з ним цією мовою;
- зміст текстів (як результат опанування іноземної мови) матеріалізується у вигляді образів, а також окремих вербальних елементів. За М.І.Жинкіним, образи є універсальним предметним кодом.

На основі проведеного теоретичного аналізу можна зробити висновок, що при побудові моделі трансформації образності до понятійного оволодіння іноземною мовою студентами ВНЗ необхідно використовувати більш повну модель мовної здібності яка враховує її смислосмістовний бік. Адже смислом, самим процесом осмислення мотивуються і дії, і поведінка і вся життєдіяльність людини.

Типова модель розглядається в руслі когнітивної системи людини. На рисунку це як ряд блоків (прямокутників), які з’єднуються стрілками. Блоки є символічними зображеннями підсистем, які виконують різні функції і реалізують процеси, які спрямовують інформацію за певним напрямком, із блоків у блоки. Кожний блок являє собою узагальнений вид перетворення інформації, що відбувається в психіці людини. За умови можливого вдосконалення моделі рівень деталізації, представлений блоками, може підвищитися.

Запропонована модель побудована на основі точки зору Ф.Джонсон-Лерда щодо процесу розуміння. Розуміння, на його думку, – це створення розумової моделі подій, що є уявленням, яке є ізоморфним ситуації. Іншими словами, результат процесу розуміння – це не обов’язково вербальне уявлення ситуації, воно може бути й іншим, наприклад, просторовим.

Модель представляє різні функціональні блоки.

Отже, блок 1 – текст (усний чи письмовий), який необхідно зрозуміти суб’єкту на занятті з іноземної мови.

Блок 2 – спонукальний (мотиви, потреби, які спонукають суб'єкта включитися в опанування іноземної мови). Зокрема, дії і поведінка студента на заняттях з іноземної мови мотивуються смислом навчальних текстів і самим процесом їх осмислення.

Блок 3 – психологічні стани, особистісні утворення суб'єкта діяльності. Крім поточних вражень і процесів, в мовленнєвому продукті знаходять відображення загальні і стабільні розумові і особистісні утворення, зокрема: оцінки, моральні позиції, життєві та наукові узагальнення, що опосередковано через структуру смислової обробки інформації (блок 4), цільовий, спонукальний і інтенційний блоки (блоки 2, 5, 6), (2, 3, 4, 5) беруть безпосередню участь у формуванні змісту мови (текстів), яка висловлюється і сприймається (блок 7).

Блок 4 – смислової переробки тексту, яка відбувається, зокрема, за допомогою інтелектуальних операцій (узагальнення, конкретизації, абстрагування, категоризації, класифікації). На основі сказаного, ми вважаємо, що при побудові моделі трансформації образності до понятійного оволодіння іноземною мовою студентами ВНЗ, необхідно використовувати більш повну модель мовної здібності, яка враховує її смисло-змістовний бік. Адже смислом, самим процесом осмислення мотивуються і дії, і поведінка і вся життєдіяльність людини.

Блок 5 – цільовий блок (поставлені цілі, очікування). Зокрема, відповідно до певних очікувань і при включенні довготривалої пам'яті здійснюється відбір найбільш релевантної інформації [5; 2].

Блок 6 – структура інтенційних спрямованостей студента в ситуаціях спілкування на заняттях з іноземної мови. Враховуючи, що дорослі соціально адаптовані люди, спілкуючись, не стільки відверто виражають те, що у них на думці, скільки прагнуть досягти своєї мети, відповідно організовуючи свою мову. Цілі часом приховуються і вуалюються. В наукових дослідженнях інтенційна спрямованість людини, яка говорить, утворює достатньо складну структуру [5; 3]. Даний блок бере участь в управлінні створенням текстів та їх включенням в діалог комунікантів [4]. Блок 6 є визначальним в ініціації і спонуканні до говоріння. Його функція в накопиченні активності, що виникає за допомогою зовнішніх впливів, особистісної спрямованості, інтелектуальних операцій, запускаючи в дію вербальний механізм, що реалізує інтенції суб'єкта до висловлювання.

Блок 7 – результати опанування іноземною мовою: розуміння чи зміст мови (текстів), який матеріалізується у вигляді образів і

вербальних елементів; звучання. Його можна визначити як “структуру репрезентації знань”, що вербалізує матеріал розумового процесу при інтелектуальній обробці. У формуванні змісту мови (текстів) (блок 7), безпосередню участь беруть структури, які включаються в блоки 2, 3, 4, 5. Зокрема, особистісні особливості (блок 3) проявляються в мовленнєвому продукті (блок 7) опосередковано через структуру смислової обробки інформації (блок 4), через цільовий і спонукальний блоки (блоки 2 і 5). Зміст текстів (як результат опанування іноземної мови) являє собою динамічний продукт, який матеріалізується у вигляді образів (що є універсальним предметним кодом, за М.І.Жинкіним), а також окремих вербальних елементів [1]. Його аналогом, за теорією М.Хомського, є глибинні структури речення [5].

Структура цієї моделі виявляє мовленнєво-мовний механізм, який передбачає дію, враховує ситуацію взаємодії комунікантів; який спонукає до говоріння і слухання (блок 6); наповнює змістом процес переробки вербальної інформації.

Модель передбачає ситуацію взаємодії комунікантів (хоча на рисунку показана лише одна частина, яка стосується до одного із співрозмовників).

Питання, що з’ясовують мовну і смислову обробку текстів (сигналів) пов’язані з блоками 2-6, що характеризують центральну смислоутворюючу ланку мовлення, в якій здійснюються основні семантичні і мовні функції, зберігання мовного досвіду в його певних лінгвістичних формах. У центральній ланці є декілька частин, які виконують різні функції (наприклад, внутрішнього мовлення – запам’ятовування і збереження різних сторін слова – логогенів) [5; 2].

У блоках, які відображують процес переробки вербальної інформації, відбуваються специфічні почергові операції. Наприклад, ланка сприйняття при усній комунікації трансформує акустичні сигнали, які поступають із зовнішнього світу, переводячи їх на внутрішній мозковий код. Акустичні сигнали перетворюються в нервові паттерни, що сприяє вирішенню розпізнавання і диференціювання. У центральній ланці використовується внутрішній мозковий код, будь-якої модальності, оскільки відбувається внутрішня переробка інформації – кодові команди переводяться в сигнали-команди артикуляційним органом, в результаті чого відбувається мовлення, яке відповідає фонетичним нормам мови [5].

Зауважимо, що складна система структур і функціональних утворень вербально-когнітивної системи людини формується під впливом багатьох факторів (генетичної програми, дозрівання мозку, умови соціуму, внутрішніх мотиваційних факторів суб’єкта).

Функціонування цієї системи у студентів відбувається в тісній взаємодії з іншими когнітивними структурами і функціями, які забезпечують взаємодію. Вербалізується те, що сприймається через органи чуття, спілкування, матеріал розумового процесу: умови, гіпотези, результати рішення різних задач [2; 4]. Відповідно, наша модель містить структуру репрезентації знань (блок 7).

Список використаних джерел

1. Жинкин Н.И. О кодовых переходах во внутренней речи/ Н.И. Жинкин // Избр. труды. Язык – Речь – Творчество. – М., 1998. – С. 146-163.
2. Кожевникова К.О. О смысловом строении спонтанной устной речи/ К.О. Кожевникова // Новое в зарубежной лингвистике. – М., 1985. – Вып. 15. – С. 512-523.
3. Копнин П.В. Логические основы науки/ П.В. Копнин. – Киев: Наук. думка, 1968. – 239 с.
4. Леонтьев А.А. Эвристический принцип в восприятии, порождении и усвоении речи/ А.А. Леонтьев // Вопр. психологии. – 1974. – № 5. – С.61-79.
5. Ушакова Т.Н. Речь и язык в контексте проблем когнитивного развития/ Т.Н. Ушакова // Когнитивные исследования. – 2009. – Т.3. – С. 237-255.

The article presents the conceptual principles of mastering foreign language, grounded model.

Key words: model, meaning, understanding, intention, transportation information, coding.

Отримано: 2.02.2012 р.

УДК 159.923.2:371.15

З.М.Мірошник

Ролєграма як засіб формування рольової структури особистості

У статті розкривається сутність поняття “ролеграма”. Зазначається, що саме оптимальний та необхідний набір спеціальних дій, який відповідає основним функціям певної ролі – компонента рольової структури особистості, детермінує розвивальну програму професійної